

Staveren en de Groenlandse Compagnie

De Noordsche-Groenlandse Compagnie (Noordse Compagnie of Compagnie van Spitsbergen) was een kartel voor de walvisvaart, opgericht door de deelnemende steden, die bestond van 1614 tot 1642. De Compagnie raakte al snel na de oprichting verwickeld in conflicten met Engeland, Denemarken en Zweden. In het jaar 1612 werd voor het eerst melding gemaakt van een commerciële expeditie naar Nova Zembla, nadat men tot de conclusie was gekomen dat de walvisvaart bij Kaap de Goede Hoop geen goede perspectieven bood. De Noordsche Compagnie werd op 27 januari 1614 opgericht op Vlieland. Willem Cornelisz. van Muyden, woonachtig in Amsterdam, was een van de eerste schippers die uitvoer. Aan boord waren vijf Franse Basken en een Engelse loods, de overige bemanningsleden waren afkomstig uit Noord-Holland.

In 1636 werden twee Friese kamers opgericht: Harlingen en Stavoren.

Zie

ook:

<http://oudstaveren.nl/Handel%20en%20verkeer/Walvisvaart%20en%20de%20traankokerij.pdf>

Diverse bronnen:

**Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. Deel 31(1910)– [tijdschrift]
Stukken betreffende de kamers der Noordsche Compagnie na afloop van het octrooi.
Medegedeeld door Mr. Dr. S. van Brakel.**

http://www.dbnl.org/tekst/bij005191001_01/bij005191001_01_0005.php

Het octrooi, waarop hier bedoeld wordt, was in 1636 door de Staten van Friesland verleend aan een te Harlingen en te Stavoren gevestigde Compagnie, welke door de Noordsche Compagnie niet was toegelaten tot deelgenootschap in het aan deze laatste door de Staten-Generaal verleende octrooi. De verleening van dit provinciale octrooi was in de eerste plaats een politieke zet om de groote Compagnie vrees aan te jagen voor het opkomen van concurrentie en haar daardoor tot meer inschikkelijkheid te stemmen. Als zoodanig had het succès; de Compagnie nam inderdaad kort daarna de beide kamers Harlingen en Stavoren in zich op. Daarmede was het beoogde doel bereikt; van het provinciale octrooi wordt nooit meer gesproken. Na het vervallen van het octrooi der Staten-Generaal en het uiteenvallen der Compagnie kreeg het echter weer belang. Aan dit nimmer ingetrokken privilege zouden de Harlingers althans een provinciaal monopolie kunnen ontleenen, en eveneens zou hij, die van de kamer Harlingen dit privilege had overgenomen daardoor in staat zijn geweest andere Friezen te verhinderen op Spitsbergen te landen of wel om aan eene vergunning voor het betreden van dit eiland de voorwaarde te verbinden, dat al het bemachtigde spek in zijn kokerij tot traan moest worden gekookt.

Ik zeg opzettelijk: zou, want het merkwaardigste is, dat, ondanks de uitdrukkelijke bewoordingen der notificatie, de opvolger in de rechten der kamer

[p. 11]

Harlingen aan het genoemde besluit der Staten van 1636 metterdaad geen enkel recht kon ontleenen. Het toen verleende octrooi gold toch slechts voor 20 jaar, en was dus met het jaar 1656 afgelopen.

Onder de hierachter afgedrukte stukken is m.i. het merkwaardigste de rekening, welke over het seizoen van 1654 door den penningmeester der Harlingsche compagnie aan bewindhebbers en hoofdparticipanten dier onderneming werd afgelegd. Dit stuk geeft ons een nauwkeurige en tot in bijzonderheden afdalende voorstelling zoo van de organisatie dezer onderneming als van hare financiën en van de wijze, waarop zij haar bedrijf uitoefende¹⁾). Wat de organisatie der Compagnie betreft, leert deze rekening ons het volgende.

1)

Op de lotgevallen dezer Compagnie gedurende het jaar 1654 heeft nog betrekking - hoewel de naam van het schip niet overeenkomt met die van het vaartuig, dat volgens de rekening onder bevel van den in het vonnis genoemden commandeur heeft gestaan - een sententie van het Hof van Holland van 23 Nov. 1668 No. 120, die een beslissing gaf in het volgende geschil. Een der schepen der Harlinger Compagnie, de Provincie-ruiter, commandeur Pieter Hilkes had in 1654 op 75%. N.B. het schip de(n) St. Pieter onder commando van Elias Barends aangetroffen, dat geheel wrak was. De commandeur Hilkes had een deel van de bemanning van den Sint Pieter aan boord genomen en, nadat dit laatste schip door de geheele bemanning verlaten was, daaruit eenige scheepsbenodigdheden en 207 kwarteelen spek gehaald, welke hij later op Spitsbergen tot traan had gekookt. De reeders van den Sint Pieter vroegen nu afgifte van dit scheepsgereedschap en deze traan, na aftrek van bergloon, hetgeen de Harlingers weigerden, zeggende, dat deze goederen door den commandeur Barends waren gederelinqueerd en dus het eigendom van den vinder waren geworden. Het Hof veroordeelde echter de Friezen tot afgifte onder aftrek van bergloon. De reeders van den Sint Pieter hadden in 1654 beslag doen leggen op het schip 'De Vergulde Kat' der Harlinger Compagnie, dat toen te Amsterdam lag. Blijkbaar is dit hetzelfde schip, dat als 'De Kat' in de rekening van reparatiën over dat jaar voorkomt. Het beslag werd echter door de schepenen van Amsterdam opgeheven, mits cautie werd gesteld.

[p. 12]

Zij werd bestuurd door 4 bewindhebbers H. Wringer, J. Hillebrants, Jan Wybes en Junius Alema, waarvan laatstgenoemde als penningmeester het beheer over de kas voerde, doch slechts op ordonnantie der bewindhebbers mocht betalen. Elk dezer bewindhebbers ontving een vast tractement van f 100, de penningmeester van f 300; bovendien onvingen allen vergoeding voor 'vacatiën en expensen.' De rekening werd echter niet slechts door deze bewindhebbers, doch ook door 8 hoofdparticipanten ondertekend. Blijkbaar diende het afleggen van deze rekening dus niet slechts om den boekhouder décharge te verleenen, doch ook om het beheer der bewindhebbers te controleeren. Heel scherp schijnt deze controle echter niet te zijn geweest: de optellingen bevatten niet zelden fouten.

Deze hoofdparticipanten waren onbezoldigd en ontvingen slechts vergoeding voor 'verteringe.' Men mag echter vermoeden, dat de heeren bij het maken van vertering niet op een kleinigheid zagen. Voor het jaar 1654 vinden wij althans op dit hoofd de niet geringe som van f 464-18 geboekt.

Het hoofd 'tractementen' in deze rekening licht ons, behalve aangaande de namen en toelagen der bewindhebbers, ook in over het verdere kantoorpersoneel der Compagnie. Uitgebreid was dit niet. Het bestond slechts uit een boekhouder die f 700 en een bode die f 135 per jaar ontving.

Onder het hoofd 'Diverse Onkosten' komt echter nog een persoon voor, die in dienst der Compagnie stond of althans gestaan had, zooals blijkt uit de mededeeling, dat, wat hem was uitbetaald: 'achterstallig tractement' was. Het feit is minder belangrijk dan de persoon, dien het betreft. Deze draagt den naam van Hessel Gerritsz., een naam in de geschiedenis der geografie en cartografie in Nederland met

[p. 13]

eere bekend. De thans vermelde Hessel Gerritsz. kan echter niet dezelfde zijn, als de vermaarde geograaf, die reeds 40 jaar vroeger andere kamers der Noordsche Compagnie met zijn raad had ter zijde gestaan. Deze laatste toch was reeds in den aanvang der dertiger jaren van de 17e eeuw overleden¹⁾. Vermoedelijk hebben wij hier dus met een kleinzoon van den ouden H.G. te doen, die het bedrijf van zijn grootvader had voortgezet.

Aangaande het bedrijf der Compagnie in 1654 leert deze rekening het volgende.

Gelijk uit de rekening van het 'toemaken en ontlossen der schepen' en uit die, betreffende de reparatiën aan de schepen blijkt, heeft de Compagnie in het seizoen van 1654 3 schepen en een galjoot uitgerust. Daar geen post voor het aankopen dezer schepen geboekt is, waren zij blijkbaar reeds in het bezit der Compagnie en is hun waarde begrepen onder de 'oude en nieuwe resten' van het vorige seizoen, waarmede de rekening van de ontvangsten begint en die alle tezamen op f 41101-19-4 geschat werden.

De schepen, die de Compagnie in 1654 in zee bracht, waren:

De Vergulde Kat, commandeur Lyckle Pieters;

Het Blokhuis van Stavoren, commandeur Zopingius;

De Hoop, commandeur Pieter Hilkes;

een galjoot, commandeur Hendrick Harmens.

[p. 14]

Hoeveel visschen zij hebben gevangen en hoeveel traan daarvan is gekomen, is uit de rekening niet op te maken; wel echter blijkt, dat van de 'nieuwe,' dat is van de in het jaar 1654 gekookte, traan vóór het einde van Januari 1655 1296 kwarteelen, 5 steekannen en 2 mengelen verkocht waren, die gezamenlijk f 60379-15-2 hadden opgebracht.

Neemt men met Mr. Muller¹⁾ aan, dat een walvisch gemiddeld 60-70 kwarteelen traan opleverde, dan zou dit bewijzen, dat de schepen gezamenlijk minstens een twintigtal visschen hadden gevangen.

Uit de rekening blijkt tevens, dat het koken van het spek geschied was door een deel der bemanning²⁾. Deze omstandigheid, gevoegd bij het feit, dat de uitbetaling van de loonen, door de kokers verdiend, tegelijk met de maandgelden enz. plaats had, zou mij doen neigen tot de onderstelling, dat op Spitsbergen was gekookt. Deze onderstelling wordt bevestigd door de mededeeling, in de reeds genoemde sententie van het Hof van Holland voorkomende, dat de commandeur Hilkes een deel van het in het verongelukte schip De(n) Sint Pieter geladen spek had geborgen en dit spek op Spitsbergen tot traan had gekookt. Alleen om dit spek te koken zal de commandeur Spitsbergen toch wel niet hebben aangedaan.

Het schijnt, dat de galjoot niet met de andere schepen ter walvischvangst is uitgevaren, doch een eigen bestemming heeft gehad. Onder het hoofd 'Oncosten en expensen der commandeurs' vinden wij althans vermeld, dat aan den commandeur Hendrik Harmens f 45-12 is betaald wegens 'expensen

1)

Op cit. blz. 126.

2)

Zie onder 'Pottewijnen, maent- en schietgelden.'

[p. 15]

op de Groenlandsche voyage.' Wat het scheepje bij Groenland is gaan doen, is onbekend. Wellicht ging het de vischplaatsen aldaar opnemen.

Na zijn terugkomst is het scheepje met onbekende bestemming naar de Oostzee uitgezonden en deed vermoedelijk op de terugreis Tronthem aan, waar het lading voor het vaderland bekwam¹).

Ook heeft de Compagnie een schip naar Lissabon uitgezonden, dat door het vervoeren van retourvracht naar het vaderland een inkomst van f 3315.8.14 opleverde²).

Dat noch bij dit schip, noch bij de tocht van het galjoot naar de Belt iets vermeld wordt van het doel dezer reis en ook geen post voorkomt van vrachtpenningen, die met deze uitreizen zouden zijn verdiend, doet mij vermoeden, dat deze schepen door de Compagnie zelve met traan werden bevracht, die in de genoemde plaatsen aan een agent der **Compagnie ten verkoop** werden gezonden. Wellicht duidt op een soortgelijke expeditie van nog een ander schip der Compagnie de post van ruim f 59, die den commandeur Zopingius voor 'reizen, scheepsvrachten en bergloon' werd betaald³).

Tot in détails is na te gaan, waar, aan wie en in hoe groote partijen de Compagnie haar traan van de hand deed. Het grootste aantal leveranties werd gedaan aan personen in Harlingen of in de directe omgeving dier stad gevestigd. Van de 113 partijen, die werden afgeleverd in het tijdvak waarover onze

1)

Zie de post van f 448.16.2 voor onkosten wegens de uitreiding van het galjoot naar de Belt en de post van f 418.15, die onder 'rommel-ontvang' is geboekt als ontvangen van Hendrik Harmens wegens retouren van zijn voyage naar Tronthem.

2)

Zie eveneens onder rommelontvang.

3)

Onder diverse onkosten.

[p. 16]

rekening loopt, waren in 76 gevallen de ontvangers in Harlingen of in den omtrek dier stad woonachtig. Deze leveranties betroffen echter steeds kleine hoeveelheden traan. Van de genoemde 76 leveranties waren er niet minder dan 49, die de hoeveelheid van één kwarteel niet te boven gingen en van deze 49 bestond weder de overgrootste meerderheid uit leveranties van ½ kwarteel (= 6 steekannen) of minder. Van de 29 partijen van meer dan een kwarteel, die in Harlingen werden afgezet, waren verreweg de meeste niet grooter dan 2 of 3 kwarteelen; slechts 5 partijen van meer dan 10 kwarteelen trof ik daaronder aan, waarvan een leverantie van 55 kwarteelen de grootste is. Blijkbaar verkocht de Compagnie te Harlingen dus in hoofdzaak direct aan de ingezetenen voor hun eigen gebruik of aan kleine debitanten.

Uiteraard droeg de verkoop aan personen, die op grooter afstand woonden een ander karakter. Van de 37 partijen, die op grooter afstand geleverd werden, waren er slechts 10 van minder dan een kwarteel; de meerderheid, 27 gevallen, betrof grootere hoeveelheden. En onder deze 27 grootere partijen waren er 12 van meer dan 10 kwarteelen en daaronder één

van 77, één van 97, één van 181 en één zelfs van 561 kwarteelen. Voor de Compagnie was deze afzet van groote partijen en op grooteren afstand dus van veel meer beteekenis dan de verkoop in het klein. De ééne leverantie van 561 kwarteelen aan Henri en Charles Gérard te Amsterdam, die niet minder dan f 25033-17 in kas bracht, was op zich zelfs reeds bijna evenveel waard als alle andere leveranties te zamen. Als men de genoemde zeer groote partijen bijeen zet, ziet men, dat verkocht werden aan: **(Niet gekopieerd)**.

V.

Copie van de: 'afvraginge ende respective protestatie, gedaen aen ende tegens de Bewinthebbers van de geoctroyeerde Noordse Compagnie binnen Harlingen.'

Blijkbaar in verband met geschillen, tusschen de Amsterdamsche en de Harlingsche compagnieën gerezen, had deze laatste beslag doen leggen op een schip der Amsterdamsche compagnie, dat aan Heertien Jans was verkocht en te Harlingen lag. Namens den kooper protesteert thans de schipper van dat schip tegen genoemd beslag, doch biedt namens den nieuwen eigenaar tevens aan, de nog onbetaalde kooppenningen niet aan de verkoopers uit te betalen zonder toestemming der Harlinger bewinthebbers.

Alsoo d'Heren bewinthebbers van de geoctroyeerde Noordse Compagnie ter camere binnen Harlingen ende de bewinthebbers van de grote lijnbaen aldaer, het gecochte schip van Heertien Jans, coopman tot Amsterdam, binnen den brug alhier hebben doen houden, niet wetende uyt wat oorsaek ende redenen, alsoo hy aen haer int mintste niet is verplicht, noch by haer opt schip niets is te praetenderen, te meer deurdien zy de cooppenningen, alsnoch voor een gedeelte onder hem berustende, hebben doen arresteren, dewelcke hy praesenteert niet aen de heren vercopers uyt te tellen, anders als met approbatie van bovengeschreven bewinthebbers, sustinerende met die praesentatie te mogen volstaen, versoeckende alsoo onder dieselve praesentatie ontslach vant schip; by faute van sulcx protesteert Elias Dirckx, schipper van

[p. 91]

't selve schip voor hem ende als gelastichde van Heertien Jans voornoemt, gelijk mede Rogier Jacobs Haspelman nopens zijn interest van costen, schaden ende interessen, rede gehadt ende geleden, noch te hebben ende te lyden tot de relaxatie toe, versoeckende, dat haer desen mach werden geinsinueert ende hem daeraff gerelateert in forma; actum den 10den Aprilis 1657. was getekent: Elias Dircksen, Rogier Haspelman met zyne togen.

Lager stonde:

Doede Hendricx, burger ende coopman binnen Harlingen, verclare my midts desen in te stellen als borge, onder renunciatie van discussie, verbant myner goederen ende submissie van desen ende allen gerechten, voor sodanigen praesentatie als Heertie Jans van Amsterdam in bovengeschreven acte van insinuatie ende respective protestatie heeft gedaen, dat ick aenneme als mijn eygen factum te praesteren. In kennisse mijn handt neffens de handen van E. Kiestra ende G. Vetzensus t'Harlingen desen 11 Aprilis 1657. Was getekent: Doede Hendricx, G. Vetzensus ende E. Kielstra met hunne togen.

Accordeert mette principalen.

In kennisse van ons ondergeschrevenen

(w.g.): E. Kielstra
Not. publ.

(w.g.): G. Vetzensus
1657.

Bovenstaende insinuatie ende respective protestatie hebben wy ondergeschrevenen, publicque personen binnen Harlingen, d'heren Wringer, Hilbrants, Jan Wybes burgemeester tot Staveren ende d'Burgemeester Alema, als bewinthebbernen van de Geoctroyeerde [p. 92]

Noordse Compagnie ter camere binnen Harlingen, ende d'Burgemeesteren Popta ende Alema, als participanten van de grote lijnbaen, op den 10en deses gedaen, ende verscheydene dagen van deselve heren antwoord versocht, off zy het voorschreven schip onder die voorschreven praesentatie wilden ontslaen off niet, waerop wy tot noch toe geen antwoord hebben becomen, waerover wy het protest uytten name als voren insisteren; passeren dit voor relaes. Actum den 14en April 1656. Was getekent E. Kiestra ende G. Vetzensus.

Accordeert.

In kennisse van ons ondergeschrevenen

(w.g.) E. Kiestra
not. Publ.

(w.g.) G. Vetzensus.

(Gemeentearchief te Harlingen, gecatalogiseerd als no 456.)

https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=13&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiugbertMLRAhXKlcAKHbJ-A1Q4ChAWCCUwAg&url=http%3A%2F%2Fwww.dbnl.org%2Ftekst%2F_bij005191001_01%2F_bij005191001_01_0005.php&usq=AFQjCNHWy3h7ulWU4ZRrRtIVVupt7uxAyA

In 1624 werden nog twee Friese Kamers toegelaten, Harlingen en Stavoren, maar met het noordwaarts opschuiven van de pakijsgrens ontstond een nieuw vangstgebied op voile zee, waarin het octrooi niet voorzag. De Noorsche Compagnie brak uiteen en werd uiteindelijk opgeheven. In 1642, na het verlopen van het octrooi, zetten vooral kooplieden uit Amsterdam en Harlingen hun gezamenlijke activiteiten voort en bleven ze ook hun traankokerijen op Amsterdameiland gebruiken.

<https://books.google.nl/books?id=c8QzAQAAAJ&pg=PR21&lpg=PR21&dq=groenlandse+compagnie+stavoren&source=bl&ots=OHE-TnQS3&sig=r8pMc5rUzi9YyALWiVCqsQCLTh0&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwjZkMHixMLRAhVE>

Hillebrand Dircksz en Cornelis Damis vanwege de Provincie Friesland. 25 juli 1636.

Stavoren betrokken bij de Groenlandse Compagnie

De Noordsche-Groenlandse Compagnie (Noordse Compagnie of Compagnie van Spitsbergen) was een kartel voor de walvisvaart, opgericht door de deelnemende steden, die bestond van 1614 tot 1642. De Compagnie raakte al snel na de oprichting verwickeld in conflicten met Engeland, Denemarken en Zweden.

In het jaar 1612 werd voor het eerst melding gemaakt van een commerciële expeditie naar Nova Zembla, nadat men tot de conclusie was gekomen dat de walvisvaart bij Kaap de Goede Hoop geen goede perspectieven bood. De Noordsche compagnie werd op 27 januari 1614 opgericht op Vlieland. Willem Cornelisz. van Muyden, woonachtig in Amsterdam, was een van de eerste schippers die uitvoer. Aan boord waren vijf Franse Basken en een Engelse loods, de overige bemanningsleden waren afkomstig uit Noord-Holland.

In de compagnie werd aanvankelijk veel gebruikt gemaakt van Baskische harpoeniers en stuurlieden. Er werd behalve op walvissen ook jacht gemaakt op walrussen en robben. De berenjacht leverde huiden en bont. De walvisbaleinen waren bruikbaar voor het maken van schilderijlijsten, wandelstokken en mesheften.

Het handelsgebied van de Noordsche compagnie strekte zich uit van de Straat Davis bij Newfoundland tot het Russische Nova Zembla. Van al dit gebied werd echter niets opgeëist door de compagnie, zij had alleen het handelsmonopolie in handen.

De walvisvaart was strikt seizoensgebonden. Schepen en bemanningen verlieten in het voorjaar de diverse havens van de Republiek. Na een drie weken durende reis arriveren zij in de kustwateren van Spitsbergen, Jan Mayen- of Bereneiland. In september of uiterlijk oktober keerden de schepen weer naar de Republiek terug. Al spoedig werden op Jan Mayen en Spitsbergen (Smeerenburg) traankokerijen gesticht. Dit scheelde aanmerkelijk in laadruimte en stank. Jarenlang heeft de compagnie het handelsmonopolie voor walvistraan in handen gehad. Voor elke tocht die werd georganiseerd stortten de participanten geld. Na afloop van de tocht werd de winst direct verdeeld.

In de beginjaren komen we in de walvisvaart al een Staverse schipper tegen: Wybe Jansz. Hij had een lange ervaring als zeeman en was kennelijk geen onbekende in die kringen:

Attestatie of verklaring, 03-07-1610, ONA Rotterdam, inv 16 acte 19/60 Jacob Symonsz:

Aelbert Jans Vermaes, coopman te Bilbao in Biscayen, verklaart dat Evert Jans Poortmans, coopman, in October 1604 aan hem, met het schip "de Drie Coningen", met schipper Wibo Jans van Staveren, 5 rollen was heeft gezonden.

In het journaal van Pieter Jacobsz Geusebroeck (ca 1566-1628/30) komen we Wybe Jansz ook tegen:

1612: Op 6 juni wordt de poolcirkel bereikt. De eerste walvissen worden gesignaleerd. Drie dagen later bereiken ze hun doel. Het is echt poolweer: het sneeuwt en het is bijzonder koud. Omdat men in de luwte van het eiland komt te liggen, kunnen de schepen niet dichterbij het land komen en vaart men een beetje heen en weer langs de kust. Tenslotte wordt een sloep uitgelaten en een aantal mannen gaan op verkenning om te zien of er walvis te vangen valt. Het blijkt dat Willem van Muijden, Wybe Jansz, Tijs Jansz Hoepstock en Claes Joosten al gearriveerd zijn. Zij hebben in twee dagen tijd al zeven walvissen gevangen. Willem van Muijden en Wybe Jansz hebben laten zien dat ze ervaren walvisjagers zijn.

Op 2 augustus vertrekt het Vlissingse schip van Jan Verelle. De kleine Noorsche compagnie is ook al vertrokken. Op 4 augustus vertrekt een Engelsman. Op 5 augustus hebben Heertje Jansz, Claes Joris en Tijs Hoepstock hun boten vol. Ze laten dit weten door middel van een vreugdeschot.

Maar dan verschijnt Wybe Jansz weer op de ree met een leeg fluitschip. In opdracht van de Heren Bewinthebbers van de Noordsche Compagnie moet ook dit schip vol gevist worden. Iedereen moet daarbij helpen. De mannen protesteren: zij hebben aan hun eed voldaan om hun eigen schip vol te laden. Hun kleren zijn versleten of - bij het vooruitzicht te zullen vertrekken - overboord gegooid. Kortom, geen van de scheepsbemanningen voelt er iets voor mee te werken.

De beraadslaging de volgende dag tussen de 'jeneraal', Heertjen Jansz en Pieter Geusebroeck heeft als uitkomst dat de volgeladen schepen weg zullen varen. Alvorens te vertrekken worden er nog producten

uitgewisseld tussen Wybe Jansz en de anderen. Wybe Jansz krijgt een "tonnen grutten" en de anderen krijgen nieuwe haring, wijn en wortelen.

De woede richtte zich duidelijk niet tegen Wybe Jansz, maar tegen de Heren Bewinthebberen.

In 1623 treffen we Wybe Jansz aan als commandeur van de kamer van Amsterdam.

Attestatie of verklaring, 21-09-1623, ONA Rotterdam, inv 92 acte 32/69, Jan van Aller Az.:

Op verzoek van Gijsbrecht Gerritsz schipper te Schiedam verklaart Adryaen Janssen Groot, 25 jr schipper op de Fortuyn, wonende te Coppenhaven in Denemarken dat hij met Gijsbrecht Gerritsz en Cornelis Janssen Cleynnenbouff op het eiland Mauritius in Groenlant is geweest bij Wijbrand Janssen van Staveren commandeur van enkele schepen van Amsterdam. Tussen Gijsbrecht Gerritsz en Wijbrand Janssen was een woordenwisseling geweest over de slecht verzorgde vracht, die bestond uit vaten traan. Ook Michiel de Ruyter, Nederlands bekendste zeeheld, heeft tussen 1633 en 1635 als stuurman dienst gedaan op een schip van de Noordsche Compagnie. Waarschijnlijk kende hij de route uit de tijd toen hij nog matroos was.

Het bestuur van de Noordsche compagnie was verdeeld in vijf kamers. Deze waren tamelijk zelfstandig en gezeteld in Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen, Rotterdam en Delft. Elke stad had zijn eigen installaties op de pooleilanden. In 1616 nam de Zeeuw Jan Lampsins deel in de compagnie. Toen kregen ook Vlissingen, Middelburg en Veere een kamer. In 1636 werden twee Friese kamers opgericht: Harlingen en Stavoren.

Een paar jaar daarvoor bleken er in Stavoren al initiatieven genomen te zijn om deel te nemen in deze lucratieve handel getuige het volgende bericht uit de resolutieboeken.

Resolutieboek Stavoren deel 15.

Burgemr, schepenen ende raedt, sampt gesworen gemeentsluiden binnen Stavoren collegialiter opt raethuis aldaer vergaert wesende, hebben eendrachtelijck toegestaen ende mits desen in hueijeringhe gelaten Douwe Jans burger alhier alle last hebbende van de Groenlanse Compaingie, offe den camer van dien binnen den stede Amsterdam ende tot profijt van de selve seckere anderhalff eijzen maedtlandt gelegen op de Wijmberts binnen deser stede jurisdictie, omme aldaer te mogen maecken ende tot voorschr. landt te gebruicken tot henne traenbranderie. Met belofte 't selvige landt tot henne profijtte geduerende de huieringe tot alle tijden ende voor allen menschen opspraecke te bevrien ende hen neffens dien in het vrie gebruick mainctineren. Onder verbant soo nae 't rechte, des belovende de voorgenoemde Douwe Jans in sijn vorige qlt.. gelijk hij aenneemt ende belooft mits desen onder verbandt sijnder goederen met submissie div. derselvige ende sijn persoon den riale executie deser stede jaerlicx ter saecke van hieringhe aen den voorschr. stede rentmr te voldoen ende te betalen den suma van sestich car. gulden, ijder tot 20 strs gereckent, namentlijck op den (niet ingevuld). Ende dat geduerende den tijde ende soo lange de voorschr. compaingie ende camer vandien den selvighen branderie aldaer gebruicken. 't Oirconde hebben burgemrn ende swooren ghemeente voornoempt zamt Douwe Jansen desen benefens mij secretaris binnen Stavoren bevestight. Huijden den 22e augusthij anno 1633.

Evert Hendreijex. Tijaerdt Sijtties. F. Eikema.

Het land zou later bekend in Staveren staan als De Traankokerij, waarover verder meer.

Wybe Jansz kreeg in 1634 (of 1636) van de Friese Staten octrooi voor een rederij ter Groenlandse Straat Davisvisserij. Hij was ook één van de oprichters van een Harlinger traankokerij op Spitsbergen.

Twintig jaar lang had die het octrooi van de Staten van Friesland om walvissen te vangen. Spoedig na 1656 namen ook reders uit de Zuiderzeesteden Hindeloopen en Workum aan de jacht op de omvangrijke buit deel. Het was de vissers om de walvistraan en de baleinen te doen. De traan was een geduchte concurrent voor de raapolie, die tot dan toe gezorgd had voor het branden van de snuitlampen. Daarnaast gebruikte men de grondstof voor de bereiding van zeep. De baleinen vonden aftrek bij de rijglijfmakers, die er voor zorgden, dat de dames volgens de laatste mode werden gekleed.

Spitsbergen en Jan Mayen-eiland waren al snel leeggevestigd. De schepen moesten toen vissen op open zee. Dit had natuurlijk consequenties voor de traankokerijen op de eilanden. Deden ze dat eerst op Spitsbergen in het plaatsje Smeerenburgh, nu kon dat niet meer. Ten eerste was Smeerenburgh in verval en ten tweede was het veel te ver om van open zee eerst naar Spitsbergen te zeilen, daar de spek te zieden en dan nog weer naar Nederland te zeilen met de vaatjes traan. In allerijl werden in de Republiek traankokerijen gebouwd, bijvoorbeeld in het Noord-Hollandse Jisp in 1640.

Er bestaat nog een Wijbe Jansz Water, een baai in de Barentsz Zee behorende bij het eiland Spitsbergen of Svalbard genoemd naar de walvisvaarder uit Stavoren. Nu heet de baai Storfjorden.

De compagnie werd opgeheven in het jaar 1642 omdat de walvissen steeds verder de zee in werden gedreven. Bovendien was er inmiddels grote competitie van de Denen. De walvisvaart werd vrijgegeven en overgenomen door particulieren.

De walvisvangst werd op andere fronten voortgezet maar er kwamen steeds problemen.

Uit het boek over het leven van Michiel de Ruyter:

1653 *Te dezer tijdt was men met grooten ijver doende on 's lands vloot weer toe te rusten en van alles te voorzien. Ook werd per plakkaat der Heeren Staaten Generaal, de 25 Maart geteekent, de vaart op Groenlandt en de Walvisvanghst voor dit lopende jaar geschorst en verboden; op verbeure van schip en goedt, of de waarde van dien. Dit verbod strekte om te meer volk ter oorlogh te bekomen, en op dat de Groenlandvaarders niet in handen van d'Engelschen moghten vervallen.*

Nog iets over het stuk land, de Traankokerij.

In het Floreencohier van Staveren in 1700 lezen we:

*Fol. 35 De Burgemeester Gerloff Sygersma geeft aen navolgende landen o.a. van Rienck Hendrix Crediteuren overgenomen, te sien op fol. 33 een stuck landt de **Traan Koockerey** hebbende de Meerswegh ten Suyden, de Bleek ten Noorden, de Meerspol ten Oosten, de Stads graft ten Westen naasten.*

NB. Dit land bij de Burgemr. Sygersma overgenomen.

*Fol. 33 Rinck Hendricks landen, off Crediteuren land. Een stuck landt de **Traankoockerij** genaamt, hebbende de Meerswegh ten enz.*

Vanaf halverwege de 18^e eeuw bezit de familie Hilverda de traankokerij.

*Op heden den 20 Augustus 1764 d' Participanten van de Stavorse Noorder Meer na gedane aansegginge in't Vergulde Hooft te Stavoren bijeen vergadert, is geresolveert dat Jan Tuenis en Klaas Hilverda met hum landen, de Bleek, Wybe Lely Veltien en d'**Traankokerij** onder de Meer kunnen komen ter bemaling op Condities dat sij voor Maalgeld sullen betalen (en) de Meersomslagen, hoe hoog se oplopen, des dat sij hunne eigen pompen en dijken sullen moeten onderhouden. Ondertekend o.a. Claas Hilverda voor mijn Traankokerij, groot 5 pondematen (5 pdm = 1 ha 83 are en 5 centiare).*

Dit betekent dat het stuk land wel bemalen werd door de Noordermeerpolder maar buiten de droogmakerij ligt.

In het notarieel archief van Horatius Albarda (toegang 26, nr. 126001) vinden we de volgende overdracht:

*acte nr. 98 b, d.d. 23-12-1812: Jacob Lourens Blom, old schipper te Warns, koopt van Jouke Klazes Hilvarda, mr. bakker te Stavoren, zeker stuk greidland, de **Traankokerij** genaamd, ten Oosten van de Stad Stavoren. Ruurd Hiddes de Jong is thans huurder.*

Naastliggers: de Noordermeer (met Marten Ottes Pol) ten Oosten, de weg ten Zuiden, de Stadsgracht ten Westen en Ruurd Hiddes de Jong en Teunis van der Molen ten Noorden. Vrije toegang na het land van Ruurd Hiddes de Jong om te melken en vrije overgang na de landen ten Noorden. Prijs f 800,=

In 1999 is Andries Kuperus eigenaar voor hem zijn vader Andries (zoon van kastelein Andries, bijgenaamd "Broer"). Het land staat kadastraal bekend onder Stavoren Sectie B nr. 94, groot 20290 are.

Resolutieboek T70-01-16

Burgemr, schepenen ende raedt, sampt gesworen gemeentsluiden binnen Stavoren collegialiter opt raethuis aldaer vergaert wesende, hebben eendrachtelijck toegestaen ende mits desen in hueijeringhe gelaten Douwe Jans burger alhier alle last hebbende van de Groenlanse Compaingie, offe den camer van dien binnen den stede Amsterdam ende tot profijt van de selve seckere anderhalff eijssen maedtlandt gelegen op de Wijmberts binnen deser stede jurisdictie, omme aldaer te mogen maecken ende tot voorschr. landt te gebruicken tot henne traenbranderie. Met belofte "t selvige landt tot henne profijtte geduerende de huieringe tot alle tijden ende voor allen menschen opspraecke te bevrien ende hen neffens dien in het vrie gebruick mainctineren. Onder verbant soo nae "t rechte, des belovende de voorgenoemde Douwe Jans in sijn vorige qlt.. gelijk hij aenneemt ende belooft mits desen onder verbandt sijnder goederen met submissie div. derselvige ende sijn persoon den riale executie deser stede jaerlicx ter saecke van hieringhe aen den voorschr. stede rentmr te voldoen ende te betalen den suma van sestich car. gulden, ijder tot 20 strs gereckent, namentlijck op den (*niet ingevuld*). Ende dat geduerende den tijde ende soo lange de voorschr.

compaignie ende camer vandien den selvighen branderie aldaer gebruicken. 't Oirconde hebben burgemrn ende swooren ghemeente voornoempt zampt Douwe Jansen desen benefens mij secretaris binnen Stavoren bevestight. Huijden den 22^e augusthij anno 1633.
Evert Hendreijex. Tijaerdt Sijtties. F. Eikema.

Intermezzo:

otr. (kerk) Amsterdam 9-10-1593 Hans Rombouts (31 jr) en Susanna Nicquets (van Antwerpen, 24 jr) (dtb 406/420).

otr. (kerk) Amsterdam 3-9-1620 Hans Rombouts, wednr van Susanna Niquet en Adriana Cools (Coolle), weduwe van Albert Simons Jonekeijn (dtb 452/54).

Transporten Amsterdam (kwijscheliding):31-01-1625, verkoper: Kools, Adriana, Joncheijn, Maria, Joncheijn, Kinderen Albert Sijmonszn, koper: Joncheijn, Willem, straatnaam: Nieuwezijds Voorburgwal

straatnaam in bron: Nieuwezijds Westervoorburgwal (WZ) omschrijving: De Rode Hand, huis en erf

- 09-09-1640 Juffr Adriene Cole wonende tot Amsterdam voor drie achtste parthen eijgenaerse vande **Noordtsche Groenlantsche Geoctroieerde Compagnie ter caemer van Stavoren** in dier qlt Impt en Arrestant op en tegen Ewert Garrijts burger en Moutmacker in voors stede als mede participant des voors comp. Gedh en arresteerde ter andeer sijde: ... bevindt het processe (fol. 52, vervolg fol. 52v) processe niet in state om entel te moghen termineren dan in facte contratije ordende daerom parthijen wedersijds de Eede van Caluminius te.. en onder de selve Eede elx ander mits in dient node ver s.. sij te beantwoorden en voorts hun vermoeten (?) .. verifiëren voor commissarissen van dese gerechte binnen een maant naestcomende en acht dagen ve.. t process in state van uifo(?) te brengen sulcx geschiet voorts gedisponeert te... naeleven den om... in fine.. litis res.. Aldus .. 9 sept 1640 (fol. 52v).
- 09-09-1640 Juffr Adriaene Cols wede van Sal: Hans Rombouts wonende tot Amsterdam als voor de 3 achtste parthen eijgenaerse van de geoctroieerde **noordtsche Groenlandsche Compagnie ter Caemer van Stavoren** voors in dier qlt Impt conv en gedh reconv ter eenre op en tegens Ewert Garrijts burger en Moutmaecker binnen voors stede Stavoren a;smede participant van selves Comp ende mede gewesene Bewinthebber ende Administrateur van haer J..is (?) in qlt Impt reconv ter andere sijde. .. Bevindt het processe (fol. 52v) (vervolg op fol. 53) niet in statet om eijsch te mogen termineren dan eijsher contrarij Ochr.. d.. partijen hen ende de ede van Cul.. te doen en verder de sleven Ede indien t...
- 28-09-1642 Fol. 73 Jacobtie Pietersde tot Enckhuijsen .. tegen Aucke Rincke boeckhouder en mede bewindhebber vande **Groenlandsche Compagnie**
- 24-01-1644 Aucke Rinckes burger dese stede als bewindhebber vande **Groenlandsche Compagnie** ter camer tot Harlingen impt .., tegen Reyner Hans ... 24 jan 1644. (fol. 85v).

Proclamatieboek:

- 29-08-1639 Thijs Alberts ende Stijn Oleffsdr el voor twee derde parthen ende Sibbel Tziernes naegelaetene wedu van wijlen Garrijt Saeckles voor de derde parth en alst t'seamen b.b. en c.op seeckere ledige plaetse mette steckettinge aldaer gelegen op het NOQ ... hebbende het **Groenlants packhuijs** te westen ende Harmen (M) Wijeckleburgh ten oosten te naesten .. voor uijtset halve Diept tot achter opte roijninge van de wech naede muelen wesende de stede beswaert met 4 gld jaerlijkse pachte de aerfsggen van Dirck Dircks competeren welcke de proclamanten daer oppe sal goed en draeghen. Gefcoft van Frerick Hendricks en met mede raed en consent van Holck Willems sijn moeder en in dese

mede vast staende voor de andere mede aerff genaemen van w: Hendrick Vrijdag voor 55 gld. .. fol. 148v.

16-04-1645 Claes Sytties -- --- b.b. en c. packhuijs op 't Noord bij de Piep, hebbende Reynert Reynerts erff ten oosten ende **Zypperstraet** ten westen, streckende van de Herewech zuydwaarts int Diep .. jaerlijxe grondpacht Anne Phlips competeert drie st. , hebbende Aucke Rinckes Brouwer (Brouwer) mede Bewinthebber ende Jan Wybes rentmeester en Hoofd Participant wonende tot Stavoren, als last hebbende vande gesamentlijke Bewinthebbers der **geoctrojeerde Groenlantsche Company** voor de Provincie van Vrieslant en voor vast staende ende 'd rato caverende en d'somme van 1505 gld vrij eee. (kantlijn: Evert Gherrijts pretesteert en verspiert van onschadelijk.. sijne pretensie..)fol. 236.

De Noordse Compagnie (1614-1642), opkomst, bloei en ondergang, door Lourens Hacquebord

Fragmenten m.b.t. Stavoren.

Blz32: Frederik Gerritsz de Witt, bewindhebber (bevrachter) van Enkhuizen. De bewindhebbers werden door de magistraat op voorstel van de zittende bewindhebbers gekozen uit de hoofdparticipanten.

Blz.31: De bewindhebbers van Enkhuizen waren Jan Simonsz Blauhulk en Gerrit Freercks. Deze verliet in 1615 Enkhuizen (noot 110) en werd in 1617 opgevolgd door Pieter Jacobsz Maelson. Ook werd in dit najaar Frederik Gerritsz de Witt benoemd. Het visrecht werd van hem overgenomen door Cornelis Sweersen.

Blz. 113: In 1632 ontvingen de Staten van Friesland het verzoek van de twee Friezen om aan de walvisvangst te mogen deelnemen.

Blz.34: Friese aanvragers van deelname waren Hilbrandt Dircksz, burgemeester uit Harlingen, en Wybe Jansz van Stavoren (commandeur voor de kamer van Amsterdam) . Snel daarna treedt vooral Evert Gerritsz Moutmaker (burgemeester) voor de kamer van Stavoren op (noot 124).

Blz. 113 vervolg:

De Staten van Friesland lieten de Staten-Generaal weten dat zij het op handen zijnde verzoek van de Noordse Compagnie om het octrooi te verlengen niet zouden goedkeuren. Zij wensten dat de walvisvaart voor iedereen toegankelijk zou worden. Ondanks de door de Friezen aangekondigde oppositie keurde de Staten-Generaal op 25-11-1633, in afwezigheid van de Friezen, de aanvraag toch goed en werd het octrooi voor 8 jaar verlengd. De Staten van Friesland protesteerden fel tegen deze gang van zaken. Toen het protest van de Friese Staten niet hielp verleenden de Staten van Friesland hun aanvragers zelf een octrooi en wel voor 20 jaar, waarmee de Friese Compagnie was ontstaan. De compagnie werd verdeeld in twee kamers, Harlingen en Stavoren. (noot 236).

De Friese Compagnie probeerde met de Noordse Compagnie overeenstemming te bereiken om deelname in de visvangst. Toen dat niet lukte russte de Friese Compagnie in 1635 drie schepen uit op op open zee bij Spitsbergen op walvissen te jagen.

Deze oplossing was echter noch voor de Friezen noch voor de Noordse Compagnie acceptabel. De Friese Compagnie begreep al gauw dat ze de concurrentie met de Noordse Compagnie niet lang kon volhouden en de Noordse Compagnie was bang dat deze gang van zaken andere concurrentie zou aantrekken.

Bevreesd door een groeiende oppositie tegen haar octrooi, vooral in Holland zelf, waar verschillende steden aan de walvisvangst wilden deelnemen, liet de Noordse Compagnie de Friese kamer tot haar kartel toe en verleende hun een quotum van 3000 kwartelen traan op een verhoogd aantal van 19000 kwartelen (noot 237).

Vanaf 1636 mochten de Friezen walvissen vangen in de Hollandse of Mauritsbaai in Spitsbergen. Ze mochten ook de wavissen aan land afspekken en het spek koken mits ze de andere kamers niet in hun werk zouden hinderen. Op het strand van Smeerenburg was geen plaats meer voor nog een traankokerij waardoor de Friezen tegenover Smeerenburg op het strand van Deenseiland een traankokerij vestigden in een baai die nu Virgohamna heet. Het waren 3 dubbele traanovens en vijf pakhuizen en noemden dit de Harlinger (!) traankokerij.

De oppositie van vooral Holland tegen het octrooi werd steeds sterker en het aantal concurrenten groeide met het jaar. Daarnaast vzwakten interne verdeelheid en slechte vangsten de compagnie.

Op 11 december 1636 werd de verlenging van het octrooi van 1634 door de Staten van Holland nietig verklaard. De Noordse Compagnie had daarmee al voor de afloop van het octrooi haar bestaansgrond verloren.

Blz.114: De compagnie raakte steeds meer in interne discussies en regeldwang waardoor de compagnie ten onder ging aan door eigen bewindhebbers gestelde regels en niet hoofdzakelijk door het laten verlopen van het octrooi in 1642.

In 1642 werd geen verlenging meer aangevraagd en er is nooit een opheffings- of liquidatievergadering gehouden.

De kamer van Harlingen werd vermoedelijk in 1662 opgeheven toen de kokerij in Spitsbergen te koop werd aangeboden. Na 1670 werd op de kust van Spitsbergen niet meer gekookt.

5% van de walvisvaarders was afkomstig van (de westkust) van Friesland (1612-1639). In de periode 1640-1665 was dit 18% (noot 235).

Veel Friezen trokken naar Amsterdam, waar zij bij commandeurs aanmonsterden.

In de periode 1612-1639 was het aantal schippers 18%, in 1640-1665 was dit 38%.

Friesland speelde na de octrooiperiode een grotere rol dan tijdens de octrooiperiode van de Compagnie.

Noot 110: S. Van Brakel 1909 blz.303: Vroedschapsresoluties deel 30 (255-400).

Noot 123: SAA Not Arch. 695 d.d. 30-10-1635 en Not. Arch. 701 d.d. 6-12-1632.

Noot 124: S. Van Brakel 1900, deel 31.

Noot 235: Muller 1874, blz. 339.

Noot 236: S. Muller Fz. 1874, Geschiedenis Noordse Compagnie.

Noot 237: C. De Jong 1972, blz. 239, Geschiedenis van de Oude Nederlandse Walvisvaart.

Zie ook 't Stavers Krantsie (32^e jaargang, nr, 6 febr. 2017.
